

ղնում էր սրանց գերբնական ուժի վրայ: Այստեղ էլ ժողովրդական հաւատալիքները հոգեպաշտութիւնից անցնում են ֆետիշիզմին, ըստ որում գերբնական ուժի, սրբազան զօրութեան նշանակութիւնն արդէն վերագրում են ո՛չ թէ քարի մէջ ապաստանուած ոգիներին, այլ սոսկ այդ քարերին:

Հիւանդութիւնները, բնութեան արհաւիրքները, ապագայ ու ներկայ կեանքի անորոշ վիճակն ու բախտը — այդ ամէնն նախնական մարդու կեանքում կարեւորագոյն խնդիրներ էին, որոնց հանդէպ նա անզօր, անօգնական էր զգում սեփական ուժերով հանդէպ գալու: Կեանքի հենց այս դէպքերումն էր նա ամէնից շատ դիմում իր պաշտելի քարերին:

Եւ ահա ժողովուրդը հաւատում է, թէ կան յատուկ քարեր, որոնք օժտուած են բժշկական զօրութեամբ, կան քարեր, որոնք զուլակում են մարդու բախտն ու յաջողութիւն են տալիս նրա գործին, վերջապէս կան քարեր, որոնք իրենց սրբազան ազդեցութեամբ նեցուկ են հանդիսանում երկրագործական տնտեսութեան մէջ տանջուող եւ բնութեան ուժերին ամբողջովին գերուած աշխատաւորին:

Ինչպէս եւ սպասելի է, իրենց նշանակութեամբ ու քանակով առաջնակարգ տեղ են զբաղում բժշկական զօրութիւն ունեցող քարերը: Չէ՞ որ ամէն տեսակ հիւանդութիւններն առաջանում են չար ոգիներից, մութ ահաւոր ուժերից, որոնց հանդէպ մարդս անզօր է առանց բարի ոգիների օգնութեան: Ուստի նա իր հիւանդութիւնների բժշկութիւնն հայցում է պաշտած քարերից. սրանցից իւրաքանչիւրը յատուկ հիւանդութեան բուժիչ լինելու հոչակ էր վայելում:

Հայաստանում ամէնից շատ տարածուած են եղել հիւանդ երեխաներին բժշկող քարերը: Մանկան հիւանդութիւնն ամենադժուար ու անհասկանալի երեւոյթն է համարուել. մահացութիւնն երեխաների մէջ միշտ էլ աւելի մեծ չափեր է ունեցած: Վատ պուրականում յայտնի են հայկաբերդ, Բալալոս, ծակ-փար, սանդի-փար անուններով ժայռ-քարերը, նաեւ այսպէս կոչուած փարէ-կամուրջները: Մայրերը ուխտ են գալիս այս քարերին, իրենց հետ բերելով «թալկացած», «թալի», «կոխ-տուած», ջերմոտ, հազող եւ այլ տեսակի հիւանդ երեխաներին:

Նրանք մոմ են վառում, աղօթում եւ ապա հիւանդ երեխաներին 3—7 անգամ անցկացնում ծակ քարերի, քարէ կամուրջների միջով, կամ շրջում այդ քարերի բոլորքը եւ լողացնում: Աւելորդ ենք համարում մի առ մի յիշատակել այստեղ գրեթէ բոլոր հայաբնակ գաւառներում գոյութիւն ունեցող այդ տեսակ բազմաթիւ «թալալոսներն» եւ նման քարերը:

Ծրեաւն:

ԴՈ. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

(Շարունակելի:)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀՐՈՋՆԻԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Մերձաւոր Արեւելքի հնագոյն պատմութեան մասին՝ բացի յունական եւ ասորական հակիրճ ու անբաւական տեղեկութիւններէն՝ ոչինչ գիտէինք: Գերմանական պեղումները Հիսարլիկի մէջ, ուր Հոմերոսի Տրոյադան կը փնտռուէր հնագէտներու կողմէ՝ հետաքրքրական արդիւնք ունեցան եւ ապացուցին որոշ խնամութիւն մը բարեւական մշակոյթին հետ: Մանրամասն ոչ մէկ բան պատմեցին սակայն այն պետութիւններու ու ազգերու մասին, որոնք երբեմն Փոքր Ասիոյ զանազան մասերուն մէջ ապրեցան եւ գործեցին: Հետեւաբար այդ պեղումները առանց արձանագրութիւններու համը էին:

Բողազքէօյի՝ երբեմնի Հատաշուշ մայրաքաղաքին աւերակներուն պեղումները աւելի արդիւնաւոր էին: Գերմանացի արեւելագէտը H. Winkler 1906ին եւ 1907ին Բողազքէօյի շուրջը պեղումներ կատարեց եւ բախտի բերումով գտաւ հեթիտ արքաներու (Հատուշիլի, Մուրշիլի եւ այլն) գլխաւոր դիւանը, որ բազմաթիւ սեպագիր պնակիտներ կը պարունակէր, որոնք բոլորովին անծանօթ լեզուով մը գրուած էին: Գերման ծանօթ ասորաբանները Delitzsch, Winkler, Meissner եւ այլն ի զուր փորձեցին լուծել այս տարօրինակ լեզուն: Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին լուր տարածուեցաւ, որ երիտասարդ չեխ գիտնական մը յաջողեր է լուծել հեթիտերէնի հարցը: Այդ համեստ

գիտնականը մեր այսօրուան աշխարհահռչակ Hrozný Էր, որ 1915ին MOOGի 56. պրակին մէջ "Die Lösung des hethitischen Problems" վերնագրով քննախօսութիւն մը հրատարակեց, ուր փաստացի կերպով ցոյց տուաւ, որ Հատաշուշի բեւեռագիր արձանագրութիւնները հեթիտերէն¹ լեզուով կամ աւելի ճիշտը գաննէրէն կամ կաննէրէն (= g/kancšili) է եւ հնդեւրոպական կենտում լեզուներու խումբին կը պատկանի, հակառակ անոր որ այդ լեզուին բառամթերքին մեծագոյն մասը հնդեւրոպական չէ, ինչպէս հայերէնինը: Այն ատեն առաջին անգամ ըլլալով լուեցաւ Պրոֆ. Հրոզնիի անունը գիտական աշխարհին եւ հասարակութեան ամենալայն խաւերուն մէջ: Հնագոյն արեւելաբանութեան մէջ, որ նախապէս միայն մեծ աշխարհակալ ազգերու մենաշնորհն էր, երեւցաւ նախ չեխ անուն մը, որ պատիւ բերաւ չեխ ազգին եւ գիտութեան: Այս չեխ անունին հետ կապուած է այն կարեւոր գիտար՝ հեթիտերէնի լուծումը, որ լոյս սփռեց ամբողջ հին Արեւելքի պատմութեան վրայ: Հեթ. արձանագրութեանց ընթերցումովը կարելի եղաւ որոշ գաղափար մը կազմել հեթիտացիներու մշակոյթի մասին եւ ակնարկ մը նետել այն ատենուան ժողովուրդներու պատմութեան եւ լեզուներու վրայ: Մինչեւ այս արձանագրութիւններու գտնուիլը, իրենց անունէն զատ որ եւ է որոշ բան չէինք գիտեր հեթիտներու մասին: Հետեւաբար Փոքր Ասիոյ հին դարու պատմութեան համար այս գիտար շատ օգտակար եղաւ: Ինչպէս ծանօթ է հին դարուն հեթիտացիք մեծ դեր խաղացին: Անոնք անշափ զօրացան, որ Եգիպտացիք Սուրիայէն դուրս վանեցին, նոյն իսկ Բաբելոնը նուաճելով վերջ տուին Բաբելոնի հռչակաւոր

¹ Յեղադրականօրէն ճիշդ է այս կոչումը, բոլորհետեւ լայնածաւալ հեթ. կայսրութեան սահմաններուն մէջ ապրող բոլոր ժողովուրդները իրենք զիրենք hattili պոսիւնէն հեթիտացի կը կոչեն, ինչպէս գեո. ց տարի առաջ Ասորիոյ սահմաններուն մէջ ապրող պլելայլ ազգեր (օր համա. Ձեխ, Ուրվադ, Ուրվէն եւ այլն) ինքզինքնին իբրեւ Ասորիացի կը դառնէին, թեւ տարբեր լեզու կը խօսէին: Բայց լեզու արեւելեան տեսակետով այս hattili բառը ճիշդ չի թուիր, որովհետեւ ամէն հեթիտացի մայրենի լեզուն «հեթիտերէն» էր, ինչպէս ամէն Ասորիացի լեզուն գերմաներէն չէր: Հեթիտացիք իրենց լեզուն ինչպէս կոչած են, մինչեւ հիմայ մեզ անծանօթ կը մնայ, որովհետեւ անոնք իրենց լեզուն našili «մեր (լեզուով)» կը կոչեն: Խաթիոյ կամ Հեթիտ կայսրութեան մէջ աւելի քան 10 լեզու կը խօսուէր (արզաւերէն, լուերէն, կաննէրէն, խուրերէն, պալ)երէն, խայասերէն կամ հայագերէն [Փոքր Հայքի մէջ]):

21րդ իշխանութեան, որուն գլուխը կը գլուխէր մեծահամբաւ Խամուրաբի թագաւորը:

Հատաշուշի արքայական գիւնատան մէջ գտնուած պնակիտները մասամբ լուսաբանեցին հեթիտացիներուն եւ անոնց հսկայ կայսրութեան սահմաններէն ներս եւ դուրս ապրող փոքրասիական ժողովուրդներու պատմութիւնը 20րդ դարուն Ք. Ա.: Բնական էր որ Հրոզնի պիտի ձգտէր հեթիտերէնի կազմին ու կառուցուածքին թափանցել եւ լեզուաբանութեան բոլորովին անծանօթ մնացած հին հնդեւրոպական լեզու մը վերականգնացնել, կազմելով անոր առաջին պատմական քերականութիւնը՝ "Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm. Ein Entzifferungsversuch". Հեթիտերէնով գրուած այս արձանագրութիւններն էին իրեն միակ աղբիւրները, որոնց օգնութեամբ կրցաւ «Հատորոշել հեթիտերէն բառերու ձեւերը եւ կերպադրել զանոնք: Ուրիշ կարեւոր աղբիւրներ հեթիտացիներու, լուացիներու, խուրիացիներու, պալացիներու, խայասներու կամ հայագներու (Փոքր Հայք) եւ այլնի պատմութեան եւ լեզուներու մասին կրնար Հրոզնի միայն Փոքր Ասիոյ նուիրական հոգին տակը փնտռել: Առաջ աղբիւրի հետախուզական պեղումներ կըրնային կատարել միայն մեծ ազգերը. Անգլիացիք, Ամերիկացիք, Գերմանացիք եւ Ֆրանսացիք: Հարց էր թէ չեխոսլովական երկրասարդ հանրապետութիւնը պիտի աջակցէր Հրոզնիին, նմանօրինակ խուզարկութիւններ կատարելու համար: Հրոզնի իր գիտական ուսումնասիրութեանց համար ոչ միայն չեխոսլովական կառավարութեան մօտ, այլ նաեւ մեծահարուստ անհատներու քով, հաւանութիւն եւ օժանդակութիւն գտաւ: Վերջերս նաեւ գերման կառավարութիւնը Պրոֆ. Հրոզնիին սիրաշահելու դիտաւորութեամբ եւ կամ հեթիտաբանութեան նպաստելու համար առաջարկած էր իրեն, գերման կառավարութեան ծախքով Փոքր Ասիոյ մէջ (Կեսարիոյ շուրջը) պեղումներ կատարել, բայց Հրոզնի մերժեց այդ առաջարկը, որովհետեւ ինք կ'ուզէ այդ պեղումները զաւ տարի նորէն Չեխոսլովակիոյ դրօշակին տակ կատարել:

Չեխոսլովակեան Շեխ Սաստի պեղումները սպասուած արդիւնքը չտուին: Թէեւ կարգ

